

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Band: 75 (1962)

Artikel: L'avischinaziun ortografica dals idioms retorumschs
Autor: [s.n.]
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-226214>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 01.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

L'avischinaziun ortografica dals idioms retorumantschs

*Pled fat da dr. Andrea Schorta
caporedactur dal Dicziunari rumantsch grischun
a la radunanza generala da la Lia rumantscha
dals 30 marz 1957 a Cuaira*

Sar parsura, undrada radunanza rumantscha, avant bod precis novant' ans, ils 28 marz 1867, üna radunanza convocada da la Società retorumantscha a Reichenau adoptet davu lunga discussiun las lingias fundamentalas per la creaziun d'ün linguach litterar rumantsch cumünaivel.

Scha nus ans azardain hoz darcho da trar a manzun dumandas da lavur cumüna sün nos champ linguistic rumantsch, schi nu dvainta que sainza avoir ponderà manüdamaing la düra via crucis cha nossa amada favella ais ida daspö quella memorabla radunanza dad avant 90 ans. Cumbain cha nus ans astgnain da relatar dals fats istorics chi han precedü a la situaziun illa quala nus ans rechattain hoz, schi Als poss eu garantir in tuotta solennità, cha nus ils avain plastica- maing avant ögls, ma nun eschans brichafat intenziunats da manar danouvmaing nossa favella ne in imbruogls da fusiun ne in guerras o zuffas ortograficas chi pudessan pirantar e schirantar nossas forzas.

Daspö cha'ls professers Nutt, Sgier e Bühler, tuots trais magisters a nossa Scoula chantunala, han discuss avant bod 100 ans per la prüma jada lur ideas d'ün linguach litterar cumünaivel, s'effettuettan grandas müdadas. Il intschess rumantsch da quella jada, amo compact dal Badus fin a Müstair, s'avaiva bainschi deliberà da las veglias chadainas da las drettüras, ma rumagnaiva per buna part inavant in ün'isolaziun chi'l permettaiva dad ignorar ils pissers da las otras parts e valladas. Il rumantsch da la Cadi nun avaiva dabsögn da s'impachar dal ladin d'Engiadina. Il Jauer nu dumandaiva davu ils «quitos» da quels da Schons.

Hoz percunter nossa bella tuaglia rumantscha ais malamaing sdratschlida e ris-cha da scrodar in trais o quatter pezzas. Il trafic modern ha schminui las distanzas. La situaziun alarmanta da nos rumantsch ha uni nos pövel: il prüm aint illa Società retorumantscha, alura aint illa Lia rumantscha, la Cumünanza radio rumantsch, l'Uniun da scriptuors. Nus eschan dvantats plü consciants da tuot que chi ans separa, ma eir da que chi ans unischa. In piazza da l'ideal d'üna fusiun dals dialects ais entrà la naira necessità d'üna avischinaziun. L'arcugnuschentscha, na dal tschalover e brich dal ladin, ma dal *rumantsch* sco quart linguach naziunal ans ha preschantà al pövel svizzer sco *ün* linguach, sco *ün* pövel! Unidamaing avainsa ans partecipats a l'Exposiziun naziunala dal 1939, cun forzas unidas avainsa guadagnà per nossa Lia rumantscha, per nos Dicziunari rumantsch grischun, per nossa Cumünanza da radio quella posiziun ideala e materiala chi ans permetta da chaminar inavant cun optimissem. Ma l'uniun cha nus savain da far stravair uschè bainin vers l'ester nu das-cha gnir schmuschnada da las s-charplinadas e battostas internas missas in scena adüna darcho da nos particularissem. Minchün chi ha part activa vi da nos movimaint rumantsch ais hoz dvantà *cunrespunsabel* pel program da lavur, per las acziuns e per l'adöver bun o nosch dals mezs publics cha nos movimaint cuosta.

La Lia rumantscha, conscianta da quaists fats, ha da prüm d'innan predgià e propagà üna coordinaziun da nossa lavur cumüna ed üna avischinaziun da noss idioms. In seis rapport annual dal 1920/21 disch ella fingià (sün pag. 13) cha la creaziun da neologissem per noss dicziunaris stuves gnir fatta uschè, cha quaistas novas expressiuns possan valair mutatis mutandis per tuots duos idioms.

E dal 1933 disch prof. *Ramun Vieli* barmör in ün artichel aint in Quaderni grigioni italiani: «L'avischinaziun dils singuls idioms ei in impurtont problem dil moviment romontsch. Da sia sligiazion dependa igl ulteriur svilup ni l'inevitabla disoluziun e decadenza dil romontsch. Ina avischinaziun ei pussevla entras eliminar tut quei che separa malnizzeivlamein ils frars romontschs, entras vicendeivel risguard, entras pli grond contact ed entras ina detscharta voluntad de tuts Romontschs de sesurvire dapertut ed en tut de lur lungatg.»

Quaists perpösts dal prüm president da la LR, sar Giachen Conrad, e dal redatur dal Vocabulari sursilvan nu sun restats be sül

palperi. Chi chi stübgia nossa producziun litterara cun bun ögl e bun cour po s'allegrar da bliers bels success. Ils früts da bainponderada collavuraziun as muossan in nossas translaziuns rumantschas dal Cudesch penal svizzer, da la Ledscha federala agricola, da tuot quels intraguidamaints cha nossas instanzas militaras e l'Uffizi federal d'economia da guerra han publichà avant e d'ürant la seguonda guerra mundiala. Eu less eir atschegnar als cudaschets da l'Ouvra svizzra per la giuventüna, als cudeschs da Selina Chönz ed Alois Carigiet: Uorsin e Flurina, a noss cudeschs da bulais, a noss cudeschs da chant per scoula e per cors. Schi schi, stimats preschaints, id ais gnü fat blier, fich blier. Noss poets ladins douvran buns plets sursilvans plü gugent co noschs ladins! Men Gaudenz, Jon Pult, Cla Biert, Tista Murk, Andri Peer tschantschan sursilvan, Alexi Decurtins ladin. I va *inavant*, i regna ün nouv e bun spiert! Tuot chi spetta e brama be cha noss novs dicziunaris, ils rumantschs-tudais-chs, cumparan per pudair imprendere amo *dapliü* landroura, per pudair davo ans critics chi ris-chaivan da'ns *separar*, ans spordscher il man surour ils munts, serrar plü strettamaing las lingias.

Ed uossa vegnani, quaists dicziunaris! Na be ün, na, duos, trais, quatter! Grands bels cudeschs fats per granda part da linguists, dad homens dal manster, chi garanteschon cun lur nom per roba da qualità.

Quaists cudeschs, els nu saran be ün prezios instrumaint per noss scolars ladins, surmirans, sutsilvans, sursilvans, els saran eir ün bun agüd pel pövel inter, almain per quels chi braman da cultivar lur möd da sriver e da s'exprimer in lur favella. Be pacs però as dumandaran già a prüm' ögliada: Co sta que insè cun la lavur cumüna da noss linguists? Han els inolet la voluntà da la Lia, da lur collegas barmörs, da noss scriptuors, insomma da tuot chi chi ha da chefar cun nos pövel rumantsch in sia totalità?

A quels chi dumandan uschè stuvaransa respunder, gugent o invidas. E que sarà prudaint da's preparar fingià hoz a quaista risposta.

Culs plets chi sieuan, vögl eu provar da skizzar ün pèr puonchs da quaista risposta chi stuvarà a medem temp esser üna güstificaziun invers nossa favella, nos pövel ed invers Chantun e Confederaziun chi sustegnan materialmaing nos movimaint. Eu ficharà pè sün ün fundamaint fich real: süls manuscrits dal Vocabulari sursilvan

pront dad A—Z per la stampa, sül manuscrit dal Vocabulari surmiran dal qual mancan be amo ils custabs C, G, S—Z, tocs dal manuscrit dal Vocabulari sutsilvan, da la granda glista dals chavazzins dal Dicziunari ladin rumantsch-tudais-ch tratta our dal prüm völm tudais-ch-rumantsch, glista cun passa 18 000 chavazzins.

La suprastanza da la Lia rumantscha crajet da stuvair far examinar quaists manuscrits d'ün linguist chi nun ais partecipà directamaing vi da quels, e la suprastanza da la Società retorumantscha am accordet il temp necessari per repassar almain las 1250 paginas dal Vocabulari sursilvan da Ramun Vieli ed Alexi Decurtins. Quaista lavur ais hoz finida.

Malgrà cha talas lavuors da revisiun cun lur caracter da pedantaria e rispli cotschen nu pon satisfar a chi chi pudess cul medem temp rediger agens artichels per ün' ouvra sco il DRG, crajet eu da stuvair am suottametter al giavüsch da la Lia, am rendand quint da l'importanza dal momaint.

Friedrich Schiller ha scrit (in sia poesia «Resignation»): *Was man in der Minute ausgeschlagen hat, gibt keine Ewigkeit zurück.*

Üna tala minuta d'importanza istorica per nos rumantsch ais hoz qua. Quatter dicziunaris regiunals stan per cumparair. Quatter ouvas da differents autuors, tuots quatter persvas defensuors da nossa favella, tuots quatter prunts da dar a lur ouvra tuot que ch'els sun in cas da spordscher. Ma tuots quatter partan sforzadamaing da premissas regionalas cun bun undraivel fuond istoric.

L'examen da lur manuscrits cumpigliet duos aspets principals:

1. La tecnica spürmaing lexicografica, voul dir il möd co ch'ün redactur tscherna ils chavazzins (Stichwörter), ils etiquettescha aint il sistem grammatical e co ch'el ils tradüa il prüm in lur fuorma nüda chi füess per exaimpel pan = Brot, alura illas locuziuns:
saver danunder ch'il paun vegn = den Ernst des Lebens kennen;
vegl sco paun e latg = steinalt, uralt;
haver paun avunda = vom Tode gezeichnet sein.
 Finalmaing l'examen da la structura d'artichels plü vasts, pustüt da verbs auxiliars e modals, dad adverbs, pronoms etc.
 Da quaista vart da mia incumbenza nun avainsa da relatar quia. Ella sarà il tenor d'ün rapport detaglià a la suprastanza da la LR.

2. *L'ortografia.* Quaista, stimats preschaints, ais il squader cul qual nus pudaran examinar scha'ls redactuors sun intenziunats da tgnair in ögl dasper ils interess regional, chi ouramai han e mantegnan il *primat*, eir ils interess general rumantschs. Daspö cha *Zaccaria Pallioppi* l'an 1857 scrivet sia ortografia per l'Engiadina partind da l'idiom d'Engiadin' ota e be ün an davo Pader *Baseli Carigiet* det in stampa sia *Ortografia speculativa sursilvana*, avainsa ouramai tradiziuns ortograficas regionalas fixadas da tschient ans. Üna buna part dals plets e da lur fuormas grammaticalas han survgni tras els e lur successuors üna grafia normada da *reglas plü o main strictas*. Ma daspera dà que üna amplamaing uschè granda part da singuls cas chi nu sun gnüts suottamiss a *reglas generalas*, ma pels quals l'ortografia ais gnüda fixada da cas a cas.

Per exaimpel fixescha l'ortografia ladina:

davo diftong as scriva adüna consonant dubel, dimena:

fuolla, muotta, quatter, guerra;

l'ortografia sursilvana percunter prescriva:

suenter diftong scriv' ins adina consonant sempel, pia:

fuola, muota, quater, biala.

Dal puonch da vista scientific as laschan adüer argumaints per tuottas duos soluziuns. Scha la LR avess existi avant 100 ans, schi hoz tuot ils magisters sursilvans e ladins fessan lur strichs cotschens suot ils medems fals, invezza cha uschè, per spüra casualità, que chi ais güst in Engiadina ais fos in Surselva e viceversa. Eu am limitesch a quaist cas sulet. I füssan dad adüer amo plüs ingio ch'üna regla ortografica s-chaffischa üna differenza tanter Surselva ed Engiadina chi in se nun exista! Ma Els tuots, stimats audituors, san che chosa sacrosanta cha *reglas* sun! Chi avess il curaschi da las stordscher?

Ma sco dit, dasper tuot que chi ais normà tras *reglas generalas* dà que tschients e millis cas cun normaziun individuala. Qua nun as violescha dimena üna regla tscherchand d'avischinar las ortografias l'üna a l'otra, ma metta a pantun adüna be ün cas sainza consequenzas per ün'intera fila dad oters cas. Eu n'ha dumandà da meis collega, sar dr. Decurtins, ch'el am detta sün ün fögl üna seria d'exaimpels da quaist gener. Els sco nus as dumandaran: Ha que ün sen cha'ls Sursilvans scrivan

abbadessa cun duos *bb* e'l ladin *abadessa* cun ün *b*
apsida cun *p* e'l ladin *absida* cun *b*
areoplan cun *areo-* e'l ladin *aeroplan* cun *aero-*
alleluia cun *i* e'l ladin *alleluja* cun *j*
e. u. i.

Stimats audituors, sar dr. Decurtins ed eu eschans persvas cha da tals cas la glista da chavazzins da passa 18 000 pleds cha nos duos vocabularis principals cumpiglian and avarà tschientineras.

Nus nu vulain esser malinclets! Nus avain memma grand respet per la prestaziun dals redactuors da noss dicziunaris per vulair nodar quaists cas cul segn da spredschi o ironia. Nus savain cha mincha cas vis da per sai ha dat andit a ponderaziuns dals linguists. Ma nus savain cha in Engiadina l'attenziun valaiva in prüma lingua a l'unità e pasch ortografica in l'agna val, cha in Surselva Ramun Vieli ais stat bun da metter suot ün tet l'ortografia protestanta e quella catolica. Que tuot ais stat lavur per ans. Nus crajain eir da savair cha quaists autuors prestessan man hoz ad ün seguond pass, unifichand amo quel zichet, «quella miula» dschess il sursilvan, ch'ün po amo unifichar!

Per nus linguists ais que üna dumanda da conscienza. Nus nu pudain respunder ne invers la favella materna ne invers la scienza ch' ün scriva *Banca nazionala* e l'oter *Banca naziunala* e dà quattras in man a tscherts signuors il pretext da'ns ignorar. Nus ans turpiain da dir in ün dicziunari scientific sco il Dicziunari rumantsch grischun: *alarm* engadinisch, *allarm* surselvisch, *brantina* engadinisch, *brentina* surselvisch, perche quattras mettain nus in evidenza nos particularissem grischun in ün möd chi nun ais adattà a svagliar incletta per noss problems.

Que ais stat il motiv cha cun chaschun d'üna tschantada dals redactuors da noss vocabularis dals 30 mai 1956 eu n'ha postulà cha la LR ponderescha amo in ultima ura üna avischinaziun da nossas ortografias.

Cun ün «Memorandum davart l'ortografia interromontscha» scrit per incumbenza da la LR revgnit sar docter Decurtins ils 10 gün a l'intera dumanda. Il temp nun ans permetta qua d'entrar i'ls detagls da quaist memorandum cha minchün po retrar da la LR. Nus ans cuntantain da recapitular:

Ils redactuors da noss vocabularis pratics sun hoz units illa persvasiun cha l'avischinaziun ortografica as lascha effectuaz hoz amo per fich blers singuls cas.

L'avischinaziun dess resguardar pussibelmaing la situaziun particulara da tuots quatter vocabularis tgnand però in mira l'interess cumünaivel.

Las decisiuns sun urgiaintas: Il Vocabulari sursilvan ais pront per la stampa. — Il Vocabulari surmiran ais a mità fini.

Ils redactuors dals vocabularis pratics dumandan a la radunanza generala:

1. Ais la RG da la LR d'avis ch'ün dess profiter dal momaint istoric cha quatter vocabularis sun sün via da realisaziun, per eliminar las divergenzas ortograficas inmotivadas da noss vocabularis, schi o na?
2. In cas da schi, ais la RG d'accord cul seguaint möd da proceder?
  - a) Ils redactuors dals vocabularis pratics survegnan la cumpetenz da reglar in lavur cumüna tanter pèr tuot ils cas singuls sco *alarm* cun ün o duos *ll*, *traffic* cun duos o ün *f*, *bancnota* o *bancanota*, *alumin* o *alumini* etc.
  - b) Ils redactuors elavureschan tanter pèr üna glista dad oters cas fixats tras reglas plü vastas, chi po fuormar la basa da discussiun per ün'avischinaziun ortografica plü ferma. Decisiuns definitivs in tuottas dumandas da quaista gruppa dessan gnir trattas in lavur cumüna tanter ils redactuors e delegats cumpetents da las societats interessadas. Quaists delegats dessan gnir convochats tenor ün modus chi gnarà fixà da la suprastanza da la LR.

Quai, stimats audituors, ais l'essenza da que cha nus ans sentin hoz in dovair da'ls suottametter.

Nus spettain üna discussiun conscianta da la seriusità da la dumanda, ma calma ed objectiva. Que as tratta hoz be da la dumanda da princip. Per tuottas discussiuns da detagl dess gnir dat bainbod chaschun. Possa quella prodüer resultats positivs e salüdaivels per l'existenza da nossa favella per cha noss descendents nun hajan motiv da plandscher üna jada cun Friedrich Schiller: «*Aber der grosse Moment findet ein kleines Geschlecht!*»